

עוד מילים זעירות במשמעות לא רגילה

ברשימה קצרה ומעניינת שנתפרסמה בגיליון י של **מגדים**, דן שלמה מלכיאל [ז"ל] בעשר מילים קצרות, בנות הברה אחת, שניתן לפרשן שלא במשמעותן הרגילה, ועל ידי כך להבין יפה יותר את הכתובים שבהן הן מופיעות.¹ בשנים האחרונות מצאתי כמה מילים נוספות שראוי להוסיפן לרשימה זו.²

צא - "תזרם כמו דוה **צא** תאמר לו" (ישעיהו ל', כב). הכתוב עוסק בהרחקת עבודה זרה, והפירוש הרגיל הוא "תאמר לפסל: צא חוצה" (רד"ק). אולם מדברי המסורה עולה פירוש אחר. המסורה הקטנה בכתר ארם צובה מוסרת: "ל' בטינוף", והערת מסורה זו באה בשינויי לשון קלים גם בכתבי יד אחרים.³ רד"ק מבאר את משמעות הפירוש הזה: "ויש מפרשים צא כמו צואה, כלומר לפסל תאמר שהוא צואה ותשליכנו לחוץ. וכן הוא במסרה: לית לשון טינוף".⁴ וכך מפרש גם ר' ישעיה מטראני: "צא תאמר לו - מלשון 'ומצואתו לא רחץ' (משלי ל', יב)."⁵

ראוי לשים לב למילים "ותשליכנו לחוץ" שבפירוש רד"ק: ייתכן שהן עולות מן ההקשר, שהרי צואה היא דבר מאוס שהאדם משתדל להרחיקו ממנו. אולם נראה

1. ש' מלכיאל, 'משמעות לא רגילה למלים רגילות', **מגדים**, י, תש"ן, עמ' 96-93. שלמה מלכיאל ז"ל הלך לעולמו ביום ט"ז בשבט תשס"ב. תנצב"ה.
2. חמש המילים הנידונות פה ראשונות מתאימות לכל הדרישות שהציג מלכיאל: מילה בת הברה אחת, שיש לה משמעות 'רגילה' ומוצע לפרשה בדרך אחרת בבואה בפסוק מסוים. בהמשך הדברים יידונו מילים נוספות בנות הברה אחת המתפרשות בדרך מיוחדת: ההבחנה בין שתי משמעויות המילה **ראש**; פירושה המיוחד של המילה **כי**; והמילה **קד** הקיימת רק לפי מקצת הנוסחים.
3. בכ"י ל ובמקראות גדולות ונציה רפ"ד: "ל' לשון ט[נ]נוף".
4. וכן בספר השורשים לרד"ק, שורש יצ"א: "ומשקל אחר השם 'בגללי צַאָת האדם' (יחזקאל ד', יב)... ומשקל אחר 'צַאָת בנות ציון' (ישעיהו ד', ד)... ומשקל אחר 'צַא תאמר לו' (ישעיהו ל', כב) והמסורת עליו 'לית לשון טינוף'".
5. פירוש ר"י מטראני צוטט ממהדורת 'מקראות גדולות הכתר'.
נ"ה טור-סיני מציע לפרש בצורה דומה גם את דברי שמעי לדוד "צא צא איש הדמים ואיש הבליעל" (שמ"ב ט"ז, ז) ראה בספרו **פשוטו של מקרא**, ירושלים תשכ"ז, על שמ"ב ט"ז, ז ועל ישעיהו ל', כב. וכן בספרו **הלשון והספר**, כך ראשון², 1954, עמ' 372.

שבמילים האלה נשמע גם הד לפירוש האחר של המילה, ורד"ק שילב אפוא בפירושו זה את שני פירושי המילה 'צא'.⁶

רים - "אשר בידו מחקרי ארץ ותועפת הרים לו" (תהילים צ"ה, ד). אפשר לפרש רים = רָאם, כמו "אל מוציאם/מוציאו ממצרים כתועפת רָאם לו" (במדבר כ"ג, כב; כ"ד, ח). המילה "תועפות" (שעניינה גובה ועצמה) באה רק בארבעה פסוקים במקרא: בשלושת הנזכרים כאן ובפסוק אחד נוסף (איוב כ"ב, ה). בשני הפסוקים מספר במדבר יוחסו "תועפות ראם" לקב"ה, כמו בפסוק בתהילים.⁷

שמו של הראם בא בתנ"ך גם בצורה רים: "היאבה רים עבדך... התקשר רים בתלם עבתו" (איוב ל"ט, ט-י); "ומקרני רמים עניתני" (תהילים כ"ב, כב).

אפשר שנתכוון משורר תהילים לכפל משמעות. ההקשר, העוסק בשליטתו של הקב"ה על איתני הטבע, מתאים היטב להרים: "אשר בידו מחקרי ארץ ותועפת הרים לו. אשר לו הים... ויבשת" (תהילים צ"ה, ד-ה). אולם לצד זה קיים גם רמז לדימוי של הקב"ה המוכר מברכות בלעם, "כתועפת ראם לו".⁸

גיל - איוב מתאר אנשים מרי נפש, "המחכים למות ואיננו ויחפרהו ממטמונים. השמחים אלי גיל, ישישו כי ימצאו קבר" (איוב ג', כ-כא). לפי ההקשר, נראה כי גיל כאן הוא דבר רע, המקביל ל'מות' הנזכר בפסוק הקודם ול'קבר' הנזכר בהמשך הפסוק. ואכן ראב"ע מפרש "יש אומרים כי גיל תנועה לשמחה ולאבל, כמו רנה", וכוונתו לר' יונה אבן ג'נאח בספר השורשים, שורש גו"ל.⁹ אמנם כאן אין מדובר

6. מתרגום יונתן לפסוקנו קשה להסיק כיצד נתפרשה לו המילה: "תרחקוננון כמה דמרחקין ית טומאתא כין תרחקוננון".

פירוש צא במשמעות 'צואה' מצוי כבר במדרשים, כגון בפסיקתא דרב כהנא דברי ירמיהו פסקא יג ב, מהד' מנדלבוים עמ' 226: "...כמה שנים אתם עובדים על"ז, אותה שכתו'ב] בה 'צא תאמר לו' - ציאה [צואה] תאמר לו, ואין נפשכם קמוטה ממנה" (השווה מדרש זוטא, איכה פרשה א; ילקוט שמעוני יהושע רמז יז; משלי רמז תתקלב). פירוש זה משתמע גם מפירושו של רמב"ן למעשיו של משה כשראה את העגל (שמות ל"ב, כ): "והנה רצה לבזות מעשיהם, טחן האלוה שלהם והכניסו בבטנם שיוציאוהו ברעי ובצואה, כמו שנאמר 'תזרם כמו דוה צא תאמר לו'".

7. אמנם בפסוקים בספר במדבר באה כ' הדמיון וממתנת את ההגשמה שבייחוס קרני ראם לקב"ה, אך את התיאור הזה יש להבין בדרך השאלה כתיאור כוח, והדבר אפשרי בין שבאה כ' הדמיון בין שאינה באה.

8. נ"ה טור-סיני, רומז לקשר בין הביטויים "תועפות ראם" ו"תועפות הרים", באמרו כי שני הצירופים האלה השפיעו זה על זה בהתפתחות הלשון (**פשוטו של מקרא**, ירושלים תשכ"ז, על תהילים צה, ד).

9. אבן ג'נאח מתייחס שם גם לפסוקים נוספים מאותו השורש: "וגילו ברעדה" (תהילים ב', יא) "כי אבל עליו עמו וכמריו עליו יגילו" (הושע י', ה). פרשנים אחרים ניסו לפרש את 'גיל' בכל הפסוקים האלה במשמעותו הרגילה, כגון תרגום איוב לפסוקנו "דהו חדין לדיצא, השתא

עוד מילים זעירות במשמעות לא רגילה

במשמעות המנותקת לחלוטין מן המשמעות הרגילה של המילה; טענת אבן ג'נאח וראב"ע היא שהמשמעות היסודית של השורש אינה 'שמחה' אלא 'תנועה', ומשמעות זו יכולה לציין תנועה של שמחה או תנועה של אבל.¹⁰

אָל - כמה פעמים במקרא באה המילה אָל בפני עצמה, כגון בקריאתה של נעמי לכלותיה "אָל בנתי, כי מר לי מאד מכם" (רות א', יג).¹¹ המפרשים משלימים בדרך כלל את המילה על פי הקשר העניין, ויש שראו פה מילת קריאה העומדת לעצמה ואינה צריכה להשלמה.¹² פירוש מקורי מובא במדרש רות רבה (פרשה ב יז): "אל בנותי - אללי בנותי". כלומר, המילה אָל נתפסת כמילה קריאה המביעה כאב, כמו "אללי לי" (מיכה ז', א; איוב י', טו).

הָן - כינוי הגוף לנסתרות בלשון המקרא הוא הָנָה (ולא הֵן, כבלשון המשנה).¹³ הכינוי הָנָה בא כ-25 פעמים במקרא, כגון "כי טבת הָנָה" (בראשית ו', ב). "שלוש הָנָה לא תִשְׁבַּענה" (משלי ל', טו).¹⁴ המילה הָן באה בעברית שבמקרא למעלה ממאה פעמים, ומשמעותה לעולם 'הָנָה, ה'לוא'.

לכאורה, מתאים לדברינו גם הפסוק שנאמר על בנות מדין "הָן הָנָה היו לבני ישראל בדבר בלעם" (במדבר ל"א, טז) - המילה הָן משמעה 'ה'לוא', והמילה הָנָה היא כינוי הגוף לנסתרות. אולם יש עדויות לפרשנות אחרת של הפסוק, ולפיה שתי

יחדון' וכו', וכגון רש"י "שמחים אלי גיל ושישו אם היו מוצאים קבר. אלי גיל - בשביל השמחה והששון של (מציאות) קבר".

יצוין עוד כי נ"ה טור-סיני מציע לפרש את "גיל" בפסוקנו במשמעות של '[אבן] גולל', ובהקבלה ל'קבר' שבהמשך הפסוק (נ"ה טורטשינר, **ספר איוב**, חלק ראשון, ירושלים תש"א, עמ' 44).

10. בפסוקים אלה דן בהרחבה ר' ויס בספרו **משוט במקרא**, ירושלים תשל"ו, עמ' 144-145. וראה בהרחבה שניים ממאמריו שם הקרובים לנושא מאמרנו: 'הוראות נשכחות לשרשים עבריים שבמקרא', שם, עמ' 128-139; 'ההפכים במקרא', שם, עמ' 139-162.

11. פ' מלצר מציין (בפירוש 'דעת מקרא' לפסוק זה) את הפסוקים "אָל בני" (שמ"א ב', כד), "אָל כי קרא ה' לשלשת המלכים האלה" (מל"ב ג', יג). ומוסיף "דומה שלא נמצא עוד במקרא 'אל' בפני עצמה". ושמא יש לצרף להם גם את "אָל אדות הרעה הגדולה הזאת" (שמ"ב י"ג, טז). וייתכן שאף במל"ב ג', יג יש מקום לפרש את אָל כמילת קריאה המביעה כאב וצער, שהרי בפסוק המקביל (שם, י) באה תחתיה המילה אָהָה.

12. פ' מלצר, שם: "מילת קריאה שוללת, ויש להשלים במחשבה את הדבר שהיא שוללת". ולעומתו י' זקוביץ, **מקרא לישראל - רות**, תל אביב-ירושלים תש"ן, עמ' 59: "מילת אָל עומדת לעצמה ואינה צריכה להשלמה".

13. כוונתנו לכינוי הגוף הגרוד (בלא אות שימוש לפניו). הכינוי הָן בא שלוש פעמים כשלפניו אות שימוש, וכולן בספר יחזקאל: מֵהָן (ט"ז, מז, נב), כֵּהָן (י"ח, יד). זאת מלבד הצורות השכיחות כֵּהָן וְלֵהָן.

14. אין ענייננו פה במילה הָנָה המציינת זמן או מקום, כגון "עד הָנָה" (בראשית ט"ו, טז ועוד), "בא הָנָה" (שמ"ב י"ד, לב).

המילים הן הנה משמשות ככינוי גוף כפול לנסתרות. כך עולה מן התרגום המיוחס ליונתן ("הנון הנון").¹⁵ וסיוע לפירוש זה עולה מן הניקוד הבללי, המבחין בין הן שמשמעה 'הנה, הלא' ומנוקדת בצירי ובין כינוי הגוף לנסתרות הנקוד בפתח. בקטע גניזה לספר במדבר בניקוד בבלי שסימנו אא68 בא (כנראה) פתח במילה הן בפסוקנו, ומכאן שראה את המילה ככינוי גוף לנסתרות, כמו התרגום המיוחס ליונתן.¹⁶

רוש - בניקוד הבללי משמש לפרקים דגש מבחין, ותכליתו לציין כי מילה מסוימת במקום פלוני במקרא שונה במשמעותה מחברותיה הזרות לה בהגייה. בקטע מסורה בבלי למקרא ולתרגום אונקלוס שפרסם י' ייבין בא סימן דגש על האות ר' בביטוי "ענבי רוש" שבשירת האזינו (דברים ל"ב, לב).¹⁷ ייבין מעיר כי הר' הדגושה הזאת באה בתנאים שבהם בגדכפ"ת רפות בדרך כלל, ולפיכך הוא משער כי בא הדגש לציין כי משמעות המילה פה היא 'רעל', ולא ראש מחלקי הגוף. הגיית שתי המילים שווה, ודי בכך כדי שהמסורה תעיר על ההבדל במשמעות. נעיר גם כי הכתיב אינו מסייע כאן בהבחנת המשמעויות, שהרי המילה **ראש** במשמעות 'רעל' נכתבת בפסוקים רבים באל"ף ולא בוי"ו.

במבט ראשון נראה כי הערת המסורה הזאת מעירה על דבר המובן מאליו. אולם אם נתבונן היטב במקרא ובתרגום אונקלוס כאן נראה שיש בה חידוש. המילה **ראש** באה פה בשני פסוקים סמוכים:

כִּי מִגֵּן סֶדֶם גִּפְנִים וּמִשְׁדַּמַּת עֲמֶרָה עֲנַבְמוּ עֲנַבֵי רוֹשׁ אֲשֶׁר־לָת מֵרֶת לָמוֹ. חֶמֶת תִּינִינֵם
יֵינֵם וְרֹאשׁ פְּתִינִים אֲכָזֵר.

והנה תרגום אונקלוס לפסוקים האלה:

אֲרִי כְּפּוֹרְעָנוֹת עֵמָּא דְסֶדֶם פּוֹרְעָנוֹתְהוֹן, וְלִקְוִיתְהוֹן כְּעַם עֲמֶרָה. מִחֶתְהוֹן בִּישׁוֹן כְּרִישֵׁי
חִיּוּן, וְתוֹשְׁלָמַת עוֹבְדֵהוֹן כְּמֶרְתְּהוֹן. הָא כְּמֶרֶת [כְּמֶרֶת] תִּינִינֵיא כֶּס פּוֹרְעָנוֹתְהוֹן וְכִרִישׁ
פְּתִינֵי חִיּוּן אֲכָזֵרָאִין.

התרגום לפסוקים אינו מילולי, אלא מטפורי, והפסוק כולו עוסק בעונשם ובמכתם של ישראל. הביטוי "ענבמו ענבי רוש" מתורגם "מחיתהון בישון כרישי חייון", היינו: מכותיהם רעות כראשי נחשים. ואע"פ שלשון ענבים שבמשל הוחלף כאן במכות שבנמשל, הרי ניתן להבחין כי 'רוש' שבמשל נתפס כראש ממש, ולא במשמעות רעל. לכאורה, מתקבל כאן מצב מוזר: עדות המסורה על המקרא נראית סותרת את התרגום המתועד באותו קטע מסורה עצמו. שהרי הדגש המבחין באות ר' של "ענבי

15. אולם אונקלוס מתרגם: "הא אינון".

16. ראה: י' ייבין, **מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבללי**, ירושלים תשמ"ה, עמ' 1104.

17. י' ייבין, 'קטע מחיבור מסורתי בבלי למקרא ולתרגום אונקלוס', **ספר זיכרון לחנוך ילון**, רמת

גן תשל"ד, עמ' 163-99. ראה שם, עמ' 152-151.

רוש" מעיד שמדובר כאן בלשון 'רעל', ואילו התרגום לפסוק מפרש שמדובר בראש ממש, ראש של נחש.

אולם בכל זאת נראה שאין פה סתירה: בדיקה רחבה יותר מעלה כי דרכו של התרגום בכל מקום במקרא - בתרגום אונקלוס לתורה, בתרגום יונתן לנביאים ובתרגום איכה - לתרגם את "ראש" שמשמעה 'רעל' בביטוי הכולל את המילים "כרישי חיון" (כראשי נחשים), כגון "הפכתם לראש משפט" (עמוס ו', יב) - "הפכתון לריש חיון בישין דינא"; "וישקנו מי ראש" (ירמיהו ח', יד) - "ואשקנא כס דלִּט ביש כרישי חיון". אם כן, לדעת התרגום, כאשר המילה ראש באה במשמעות 'רעל', הרי זו הוראה מטונימית, הקשורה לארס שבראש הנחש.¹⁸

מעתה יש לומר שאף מסורת הניקוד הבבלי מסכימה לתפיסת התרגום, אלא שהיא באה להבחין בין מקום שהמילה ראש שומרת בו עדיין על זיקה להוראתה המקורית, ובין מקום שכבר הושלם בו מעתק המשמעות של מטונימיה והשמטת הסומך. המסורה מבדילה אפוא בין הביטוי "ענבי רוש" ובין הביטוי "ראש פתנים אכזר" בפסוק הסומך לו. כאשר המילה ראש באה בלא סומך, הושלם גלגול המשמעות ובא דגש. ואילו כאשר הסומך מצוי בפסוק ולא הושמט, כמו בביטוי "ראש פתנים", המילה ראש לא נעקרה לחלוטין ממשמעה המקורי.¹⁹

כי - בין המילים שמנה מלכיאל באה המילה כי בפסוק "כי תחת יפי" (ישעיהו ג', כד), ומלכיאל פירשה מלשון כוייה והפנה למילון בן-יהודה ולפירושו של עמוס חכם.²⁰ ראוי להוסיף כי א' אברונין הציע לראות במילה הזאת קיצור של כְּהִי, כלומר כהות וחוסר ברק, והשווה אותה למילה נִי (קיצורה של נְהִי), שאף אותה מנה מלכיאל בין עשר המילים שהביא.²¹

קד - וכיוון שנוזקנו למילים מעין אלה, ראוי להעיר על מילה נוספת הדומה להן במקצת, והיא המילה קֶד. מילה זו באה פעמיים בשירתו של שמואל הנגיד, ומשמעותה 'לפיד אש'.²² וכבר העירו על כך שמקור המילה בחלוקת תיבות שונה

18. האטימולוגיה של ראש במשמעות 'רעל' אינה ברורה. לפי מילונו של בן-יהודה (עמ' 6513), "לא נתברר מקור המלה, שאולי שאולה היא מלשון אחרת".

19. רוב המפרשים פירשו "ראש פתנים" מלשון רעל (ראה תרגום רס"ג ופירוש ראב"ע לפסוק במהדורת 'תורת חיים'). מנדלקרן הביא בקונקורדנציה שלו את "ראש פתנים" (כאן ובאיוב כ, טז) במשמעות 'רעל', אך רשם לצדו סימן שאלה.

20. עיין גם בפירושי ראב"ע, ר' אליעזר מבלגנצי ור' יוסף כספי לפסוקנו (שלושת הפירושים באים במהדורת 'מקראות גדולות הכתר') ובדברי עמוס חכם בפירוש 'דעת מקרא' לפסוקנו, הערה 58 ג-ד.

21. א' אברונין, 'מדרש מלים', לשוננו א, תרפ"ח, עמ' 92-93.

22. "בְּלִבִּי קֶד וְלֹא שָׁנוּ לְהִבְיֹו יִצְרִי" (בשיר 'עלה אלי ועזרני', דיואן שמואל הנגיד - בן תהלים, מהד' דב ירדן, ירושלים תשכ"ו, עמ' 195); "וְכָל אִישׁ שָׁם לְעֵמֶת אֶהְלוּ קֶד" (שם, עמ' 294).

ממסורתנו בפסוק "וְעֲצָמוֹתַי כְּמוֹקֵד נִחְרוּ" (תהילים ק"ב, ד). בכמה כתבי יד כתוב "כְּמוֹ קֵד" בשתי תיבות. כך בכ"י לנינגרד הידוע (כ"י סנקט פטרבורג, ספרייה לאומית, Evr I B 19a [=כ"י ל]; וכך נדפס במהדורת דותן, המבוססת על כתב היד הזה). וכך גם בכתבי יד נוספים בניקוד טברני ובניקוד בבלי.²³

לפנינו אפוא מילה קצרה לא ידועה, העולה מתוך חלוקת תיבות שאינה מקובלת. וראוי להזכיר עוד שני מקרים מעין זה: "שמחנו כִּימוֹת עניתנו" (תהילים צ', טו) - ייבין מציין כי הפרדת המילה לשתיים (כי מות) מצויה בכ"י ל33 (כ"י סנקט פטרבורג, ספרייה לאומית, Evr II B 34) ובמקצת כתבי יד בניקוד בבלי. בכ"י ל יד ראשונה כתבה "כי מות" בשתי שורות (!) ויד שנייה תיקנה למילה אחת ורשמה הערת מסורה "ל' ומל' וחד מיל' [=וחד מילה]."²⁴

הערת מסורה שהייתה בראש כתר ארם צובה מסרה כי התיבות "כמוקד", "כימות" (וכן תיבות רבות נוספות) נכתבות ונקראות כמילה אחת, ומכאן שבעל הערת המסורה הכיר את המסורת שלפיה תיבות אלה נכתבות כשתי מילים והתנגד לה.²⁵

מקרה הפוך הוא הפסוק "כי מי נח זאת לי" (ישעיהו נ"ד, ט). כאן המסורת המקובלת היא לכתוב ולקרוא "כי מי" בשתי מילים, ואילו מסורת אחרת מחברת אותו וקוראת "כימי נח", מלשון ימים. כך עולה מתרגום יונתן לפסוק ("כימי נח"), כך במגילת ישעיהו השלמה, וכך דעת בן אשר לפי ספר החילופים.²⁶

23. י' ייבין, **כתר ארם צובה ניקודו וטעמיו**, ירושלים תשכ"ט, עמ' 82.

24. ייבין, שם.

25. הערת המסורה הזאת הייתה בדפים הראשונים שבראש הכתר, שאינם ידועים כיום. העתק שלהם נמצא ברשימותיו של יצחק זליגמן בְּר. ראה מאמרי: 'A Masoretic Note in the

'Aleppo Codex Concerning the Composite Words', *Textus* 21, 2002, pp. 209-233

וראה עדויות נוספות על קריאת 'כי מות' ו'כמו קד' כשתי מילים, בנוסח המקרא ששימש את הקראי סלמון בן ירוחים, כפי שהוא מעיד בפירושו לספר תהילים (ש' פינסקר, **לקוטי קדמוניות**, וינה תר"ד, כרך ב, עמ' 131; א' אברונין [לעיל, הערה 21]).

26. **ספר החילופים**, מהד' ליפשיץ, ירושלים תשכ"ה, עמ' לב. וראה י' ייבין (לעיל, הערה 23), עמ' 82. ואולם נוסח כתר ארם צובה כאן הוא "כי-מי", בשתי מילים!